

STEFANOV ROD (OB 160-LETNICI STEFANOVEGA DOKTORATA)

Stanislav Južnič

Fara, Kostel, Slovenija

ZNANSTVENI ČLANEK

POVZETEK

Stefanova neporočena mati je bila skromnega porekla, zato je Stefan v Celovcu končal svojo šolo pogosteje zaskrbljen kot srečen. Vakuumske raziskave na dunajskem Inštitutu za fiziko Jožefa Stefana so bile odlične, verjetno so napolnile zgodnjo vakuumsko praznino odsotnosti Stefanovega nezakonskega očeta. Novo odkrito arhivsko gradivo o poklicnem in zasebnem življenju Jožefa Stefana in njegovih sorodnikov je uporabljeno za dokazovanje ideje o vlogi dednosti pri uspehih nadarjenih fantov/punc na ruševinah uničenih usod njihovih manj srečnih sorodnikov. Popravljeni so dosedanje netočnosti o poreklu Stefanovega očeta in o njegovi poroki.

Ključne besede: Karl Robida, Jožef Stefan, Stefan-Boltzmannov zakon, zgodovina fizike vakuumskih tehnik

Stefan's family (on 160th anniversary of his Ph.D.)

ABSTRACT

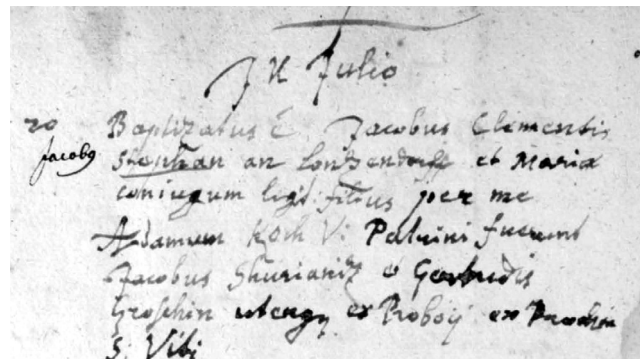
Stefan's unmarried mother was of poor humble origin and Stefan finished his high school in Klagenfurt being more often worried than happy.

The vacuum-related research at the Viennese Physical Institute of Jožef Stefan was great, probably filling the early vacuum emptiness absence of Stefan's father. The newly discovered archival material about professional and private life of Jožef Stefan and his relatives is used to prove the idea of influences of inherited abilities on the successes of talented guys compared to the ruins of the less happy destinies of his or her less fortunate relatives.

Keywords: Karl Robida, Jožef Stefan, Stefan-Boltzmann's Law, history of physics and vacuum technique

1 UVOD

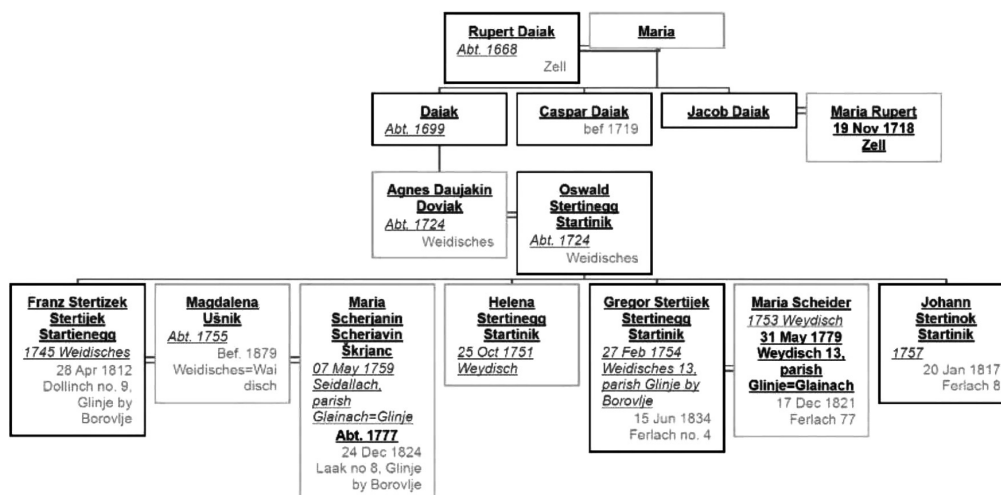
Zgodba o uspehu v fiziki Stefana-Boltzmann se je končala s samomorom. Njun iznajdljivi nasprotnik



Slika 1: Clemens Stephan in njegova žena Marija. Bil je ded očeta Jožefa Stefana, Joannesa Stephana, tu pa nastopa ob krstu svojega sina Jacoba leta 1687.¹

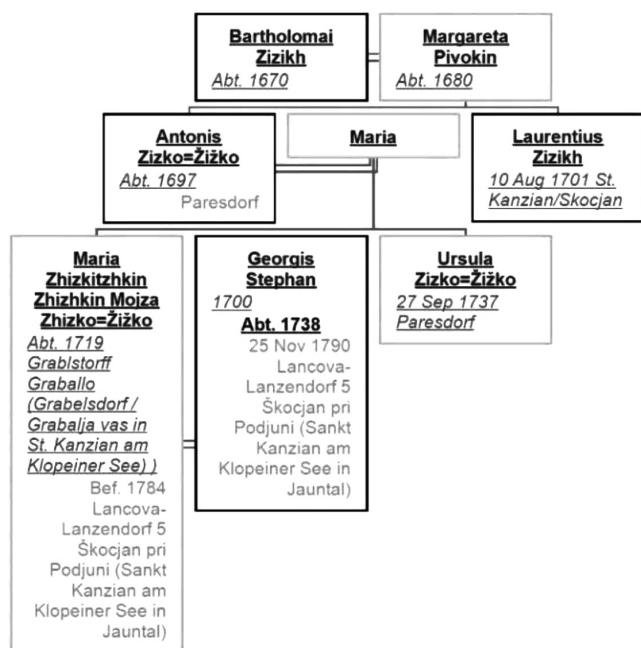
Mach je zaslovel kljub samomoru svojega sina in posmrtni uspeh Macha v filozofiji je njegov pozitivizem naredil moden. Poskušali bomo ugotoviti, kdo je bil pravi zmagovalac med nasprotnima skupinama. Če bi sploh kdaj koli obstajala možnost, da bi se tak večni boj odločil kot zmaga med nevidnimi končno majhnimi delci in njihovimi pozitivističnimi kritikami.

10. in 18. decembra 1879 je Jožef Stefan prvič objavil svoj sloviti zakon o sevanju v vakuumu pred dunajsko akademijo. Še vedno je edini pomemben fizikalni zakon, imenovan po slovenskem človeku. Pet let kasneje je Boltzmann potrdil Stefanov zakon s kritikami Bartolijeve analize sevanja v vakuumskem radiometru. Zato je prav, da ga znamo okriti z nekaterimi nedavnimi odkritji o povezavah Stefanovih



Slika 2: Stefanovi predniki po veji Daiak (Dejak)

¹ Krstna knjiga Koroške župnije sv. Lancovo/Lanzendorf v Škocjanu pri Podjuni (Sankt Kanzian am Klopeiner See in Jauntal), folij 34v



Slika 3: Stefanovi predniki po veji Zizik (Žizek), brez znanih povezav s filozofom Slavojem Žižkom

študij sevanja s takratnimi vakuumskimi raziskavami fizike, ki se je pripravljala na nenavadne kvantne skoke.

2 GENIALNI STEFAN KOT NEZAKONSKI OTROK

Talent ni dovolj. Moraš si dati vetra, nezakonsko rojstvo J. Stefana pa je bil nekakšen tornado za njegove ambicije. Če je bil v vseh pogledih prikrajšan z rojstvom, zakaj ne bi bil pametnejši od svojih sošolcev? Ljudje na Geigerjevi kmetiji so ljubili pametnega vljudnega otroka J. Stefana, vendar je bilo mnenje o prevladujoči cerkvi odločilno: bil je proizvod prepovedanega greha, ne glede na to, kje bi bil. Pika. Otrok J. Stefan je bil čudak, čeprav sploh ni vedel, da je bila tu njegova krivda. D'Alembert, B. Hacquet ali oče Riccarda Felicija niso bili poročeni z njihovimi materami, vendar so ti znanstveniki vsaj trdili, da so čudni očetje zlahtniki. Ta kelih pa je šel mimo revnega Jožefa. Nezakonski otrok je bil še bolj ogrožen z drugimi otroškimi posmehovanji v kmečko obarvanem celovškem predmestju, kot v veliko bolj kozmopolitskem Parizu ali Parmi. Nezakonski otrok je bil svoj čas prava travma, še posebej če ni imel dovolj možnosti za preživljanje.

Že več stoletij so Stefanovi predniki po očetovi veji kmetovali v Lancovem št. 5 v župniji Škocjan v Podjuni (Stefanhube v Lanzendorfu št. 5, Sankt Kanzian

Zeit des Sterbens.	Ortschaft.	Haar- numer.	Namen des Gestorbenen.	Religion	Geflecht	Lebens- jahre.	Krankheit und Todesart.
Jahr 1790							
Monat							
Tag							
30. April	Wappelfeld	7	Agatha am Hofmann	i	-	80	grippe
13. Juni	St. Kanzian	i	Sebastianus Paternus	i	-	90	grippe
21. Juni	Wappelfeld	8	Maria Grasoffin	i	-	80	grippe
27. Juni	St. Kanzian	4	Maria Kraus	i	-	1/2	St. P.
30. Juli	Wappelfeld	4	Anna Kraus	i	-	80	alt.
25. Juli	Lanzendorf	5	Georgij Stephan	i	-	90	grippe

Slika 4: Pogreb J. Stefanovega pradedca Georga Stephana 25. novembra 1790

am Klopeiner See), ki je del območja Velikovca (Bezirk Völkermarkt).² V Stefanovem času ni bilo veliko turistov, kmetijski stroji so bili redki in neustrejni, sicer pa se ni nič globoko spremenilo.

Mati J. Stefana Maria je bila peta od osmih otrok podeželskih obrtnikov, ki so postali delavci v procesu industrializacije v začetku 19. stoletja. Morala je kot kmetica pomagati pri bogataših blizu Celovca, da bi si zaslužila vsakodnevni kruh. Oče Jožefa Stefana je bil drugi najmlajši od sedmih otrok, zato je moral s trebuhom za kruhom v predmestje bližnjega Celovca. Podatki L. Čermelja o nezakonskem rojstvu očeta Jožefa Stefana so napačni.³ Čermelj je verjetno naredil napako, ker je dedek J. Stefana, Joannes Nepomuk Stephan (1753–1810 Lancovo/Lanzendorf št. 5, Škocjan pri Podjuni) umrl tako zgodaj; bil je namreč nad dve desetletji starejši od svoje žene, J. Stefanove babice Elisabeth Starmuschin (Starmuš, 1774–1846 Lancovo/Lanzendorf št. 5, Škocjan pri Podjuni (Sankt Kanzian am Klopeiner See, Jauntal)). J. Stefan se je rad spomnil svoje babice in jo obiskal v Lancovem, a tudi mati J. Stefana ni poznala svojega dedka po očetovi veji.

Oče Jožefa Stefana ni imel možnosti, da bi svojo domorodno dediščino prevzel ob množici svojih starejših bratov. Moral se je naučiti nekaj obrti in prodaja moke je bil dober poklic kot katerikoli drug. Skoraj desetletje se je srečaval mlajšo sosedo Marijo Startinik (Sertizek) iz Dollincha št. 9 iz župnije Glinje pri Borovljah. Prijazna mladenka je bila služkinja na kmetiji Josipa Geigerja vulgo Franzl v St. Ruprechtu ali bolje v bližnji kajži, poimenovani Franzlkeusche. Josip Geiger je verjetno povezan s sodobnim Gasthof Geiger v Bad Sankt Leonhard im Lavanttal.

² Tam koroški Slovenec Gregor Slugovc-Sternad v Gorničarju (kmetija pri Gorničarju, Gorničar) danes vodi podedovano kmetijo na 24 ha gozdov, 60 ha kmetijskih zemljišč, 25 krav, 10 prašičev in turističnih zmogljivosti

³ Čermelj, 1976, 10

Marija Startinik je bila iz družine uspešnih obrtnikov, ki je mnogo generacij tradicionalno tesarila okoli Borovelj (Ferlach). Predniki njene matere so drug za drugim izdelovali orožje; to je bil in je še vedno zelo uspešen posel tam okoli. J. Stefan se je rodil v St. Petru v okrožju (Bezirk) Ebenthal v predmestju Celovca v Ebentalerstrasse št. 19 dne 24. 3. 1835 ob 8. uri. Josip Geiger je bil lastnik te družinske hiše Sv. Petra št. 19, obenem pa še lastnik hiše št. 11. Otrok Jožef se je rodil v obrobni zgradbi sv. Petra št. 19, kjer je njegova mati živela kot služkinja. Hiša je pripadala celovškemu predmestju župnije sv. Ruperta.⁴ Kraj rojstva J. Stefan je bil služabniška kočna na kmetiji Josepha Geigerja. Rojstna hiša Jožefa Stefan se nahaja na vzhodnem robu velikega območja Katastralgemeinde sv. Ruprechta.

Naslednji dan 25. 3. 1835 ob pol štirih popoldne so novorojenčka krstili v Celovški cerkvi sv. Lorenca vzhodno od centra Celovca. V indeksu je bil njegov krst najprej označen kot Startinick Josef ill(egal), pozneje pa je bil popravljen v Stefan Josef, potem ko ga je oče priznal leta 1840. Mnogi drugi niso imeli takšne sreče. Njegova mati je bila označena kot: »Maria Startinik hči tesarja.«⁵

Jožefova babica pri porodu je bila Theresia Staskier iz predmestja Celovca št. 10. Njegov boter je bil Joseph Hebernigg po domače Gartner, naseljenec kajžar v bližini gospostva St. Petra. Bil je poročen z Marijo Rabasser. Verjetno je bila povezana z Jožefovo prababico Helene Rabitsch iz Ottrouza. Botra Jožefa Startinika-Stefana je bila Ana Startinig (Anna Startinigg), mlajša sestra njegove matere. Botri J. Stefana niso bili bogataši, ki bi namigovali, da bi bil oče J. Stefana-Startinika lahko premožen človek.

Oče J. Stefana-Startinika je bil znan kot trgovec z moko, zakonski sin kmeta, rojen v sosednji župniji Škocjan (Sankt Kanzian). 16. avgusta 1843 se je Jožefu Startiniku-Stefanu rodil skoraj osem let mlajši bratranec v naročju Jožefove botre Ane. Kot neporočena šivilja je Anna rodila mrtvega dečka. Zapisana je bila v Celovcu-St. Lorenzen kot: »domačinka iz Ebenthal, hči tesarja«. Babica Anna Arschitz ni imela sreče pri tem porodu. Duhovnik Hebamn je opravil krst slabotnega otroka, ki je živel le nekaj minut.⁶ Anna je živela v delavskem predmestju Celovca št. 46, nedaleč od svoje sestre Marije in Marijinega sina Jožefa. Nobena od obeh sestic ni dobila nobenega drugega otroka, vsaj nista jih krstili v Celovcu.

Obe sestri sta imeli težave. Maria je bila rojena v župniji Glinje (Gleinach), medtem ko je bila Anna rojena v Ebenthalu, kamor so se njuni starši preselili

Slika 5: Krst J. Stefana leta 1835

po Marijinem rojstvu leta 1815 ali 1816. Maria je bila služkinja na kmetiji, medtem ko je Anna šivala. Njun mlajši brat Simon se je rodil leta 1820, vendar spet na drugem mestu na gradu barona Rosenberga Rossenegg št. 2 v župniji Ebenthal, kar govori o pogostih preselitvah očeta tesarja Gregorja Startinega iz ene službe k drugi. S soprogo Apolonijo sta povila vsaj osem otrok. Prvi otroci Gregorja in Apolonije so se rodili v Ferlachu (Borovlje) št. 44, 42 in 43, naslednji v Dollinču št. 9 v župniji Glinje ob Borovljah. Anna se je pojavila v Gradnitzu št. 17 v župniji Ebenthal, Simon je bil rojen v Rossenegg št. 2 v župniji Ebenthal in zadnji otrok je spet prišel na plan v Ferlachu št. 56.

J. Stefanov ded se je najvišje povzpел v službi tesarja in naseljenca pri Rosenbergu (Rossebegger) v Rossenegg št. 2 po domače Kedusche, kjer je danes gostilna Rossenegg. Bil je to grad barona Rosenberga v Fieberbrunn na Tirolskem v mestu Zell am See. J. Stefanov stric Simon je tam imel krstne botre: Simona Rinkischa po domače Rossenegger z gradu in Anno Stephun vulgo Lamglind. Družina Stephun je morda bila oddaljeno povezana s družino Stefan (Stephan). V 1760-ih letih je srebrar Johann Michael kupil Rossenegg za razvoj pivovarne in restavracije v gradu. Leta 1769 je bil grad ponovno prodan, to pot rudarskemu kolegiju iz Salzburga, ki je v gradu namestil svoje stražarje. Leta 1820, ko se je rodil Simon Startinek, je bil grad Rossenegg v lasti svojega poslednjega zasebnega lastnika Franca von Lürzerja. Lürzer je Gregorja Startiniga začasno najel kot mizarja. Leta 1842 je grad postal Habsburški Rosenberg.

Gregor Startinigg je imel takšno potujočo tesarsko dejavnost v svoji zibelki, saj je bil peti od šestih otrok, edini, katerega krst je bil zaradi enega ali drugega

⁴ Čermelj, 1976, 9

⁵ St-Lorenzen / K20_005-Alph. Index zu den Geburtsbüchern, Kopie K20_037-1; Celovec-St. Lorenzen K20_005-1 Geburtsbuch V, stran 54

⁶ Morth-Getauft, stran 63, Celovec-sv. Lorenzen knjiga o krstu Geburtsbuch VI



Slika 6: Krst J. Stefana s poznejšimi popravki v indeksu krstov

razloga zaveden zunaj hiše staršev v Dollinch št. 10 z vzdevkom Zimmermann (tesar) v župniji Glainach (Glinje). Zagotovo ni nikoli šel daleč proč od predmestja Celovca, Ebenthala, Gleinacha ter Ferlacha (Borovelj). Tam je bilo polno proizvodnje strelnega orožja, ki je potrebovala ročno delo tesarja za lesene dele pušk. Eksperimentalna znanja Jožefa Stefana so bila dediščina mnogih mizarjev, kovinskih delavcev, prav tako pa puškarjev, srebrarjev, izdelovalcev žic in srebrnih žebeljev iz Ferlacha,⁷ kjer najdemo železokrivce, srebrarje in puškarje med njegovimi predniki, še posebej tistimi iz Ferlacha (Borovelj).

Maria Startinigg je podedovala nekaj očetove potujoče poslovne duše. Marijin domnevni ljubimec

Aleks (Aleš) je delal pri velikem kmetu Franzu Puntschartu kot mlinarjev pomočnik v sosednjem naselju Limersach (Limmersach, Limarče), nedaleč od Geigerove hiše. Franz Georg Puntschart (1816–1872) je tam upravljal mlin, obenem pa še mlin na reki Glini (Glan). Zbral je tudi slike svojih tovarn. Družina Puntschart je imela tovarno belega svinca (Ceruzit, PbCO₃) v Ebenentalu v Celovcu. Franz Puntschart, ki je umrl leta 1890, je odprl sestrsko ustanovo v Šentvidu (St. Veith) leta 1858. Podjetju je bilo podeljeno več nagrad za kakovost izdelkov, dokler ni bilo zaprto ob smrti lastnika leta 1890. Industrijska revolucija z akumulacijo kapitala, spreminjanjem krajine v tovarne je silila revni proletariat v mesta v mladih letih J. Stefana. Vaško tesarsko poslovanje njegovih prednikov je bilo v slabšem položaju v primerjavi z mestnimi tesarji, saj so samo mestni tesarji lahko zadržali svoje cehe v Predmarcu.

Marijina mlajša sestra Anna Startinick se je prav tako zaposlila pri velikem kmetu Puntschartu v bližnjem kraju Limersach (Limmersach, Limarče). Bila je služabnica v Großnighofu.⁸ Opustila je svojo prejšnjo šiviljsko opravilo za služabniško službo, ki spominja na njeno starejšo sestro Marijo. Lastnik Großnighofa in mlina na reki Glan je bil veliki kmet in mlinar Franz Puntschart. Zato je Anna Startinick delala za istega šefa, kot simpatija njene sestre Aleš

Jahr 1817.		Ortschaft.	Namen.	Religion.		Ortschaft.		Münch.
Monat.	Tag.			Katholik.	Protestant.	Katholik.	Protestant.	
Febr.	7.	St. Leonhard	Anna	1				
Febr.	14.	St. Leonhard	Maria	1				
Febr.	21.	St. Leonhard	Anna	1				
Febr.	28.	St. Leonhard	Anna	1				

Vater.		Mutter.		Namen.		Ortschaft.	
Tausenden.		Tausenden.		Tausenden.		Tausenden.	
...		...		Anna		St. Leonhard	
...		...		Maria		St. Leonhard	
...		...		Anna		St. Leonhard	
...		...		Anna		St. Leonhard	

Slika 7: Krst tete in botre J. Stefana Anna Startinick leta 1817

⁷ Stran 74 iz F05_022-1 Ferlach Sterbebuch IV 21. 8. 1848 glede bratranca J. Stefana Josepha Startnika (1771–1848 Ferlach št. 42

⁸ Westritschnig, 2012

družine Geigerja, so oboževali fantka, ki je takrat nosil priimek svoje matere. Vedoželjno je odraščal v tamkajšnjem gospodarstvu in [...] ostal tam do devetega leta, medtem ko je bil ljub vsem.«¹¹.

Mali fant Jožef je preživel veliko časa na okoliških področjih in travnikih podeželskega »Franzl« – posestva. V tem času se je prebudil njegov prvi interes v naravi, medtem ko se je mama z njegovo majhno pomočjo ukvarjala s kmečkim delom. Mlad fant je začel delati v kmetijstvu. Vse o monotonem kmečkem delu se je naučil iz osebnih izkušenj.

Južni sv. Peter se nahaja na Ebenthaler-Allee in tisti čas postaja vedno pomembnejše predmestje mesta Celovca. Usmerjenost tega območja v trivialno šolo in v romarsko cerkev Maria Hilf v Ebenthalu je bila odločilna do druge polovice 19. stoletja. Romarska cerkev v Ebenthalu je postala izložba stare župnije v Gurnitzu. Župnija – razstavni prostor Gurnitza v cerkvi Ebenthala je vključevala tudi »Großnighof« v Limmersachu s štirinajstimi tamkajšnjimi ljudmi. Franzlhof na vzhodnem robu Katastralgemeinde St. Ruprecht (katastrske občine) je gostil teh štirinajst oseb.

Kmet Josef Geiger je imel veliko družino v katero so po svoje šteli tudi služabniki s svojimi otroki. Neizmerna razširitev tovarne v Limmersachu je prinesla znatno povečanje števila učencev v osnovni šoli v Ebenthalu. Na novo organizirana trivialna šola v Ebenthalu je gostila 64 študentov prvega razreda in 80 študentov v drugem razredu. V omejevalnem in cenzuriranem Metternichovem Predmarcu, na predvečer liberalne revolucije leta 1848, je imelo deželno mesto Celovec upravno nezadostno nizek status okrožnega sedeža. Okrožje Celovec je sestavljalo 75 davčnih okrožij s skupno 532 katastrskimi okraji.

Starši Jožefa Stefana so bili del izobraževalno prikrajšanega prebivalstva podeželskega porekla. V prvi polovici 19. stoletja je bila stopnja pismenosti na podeželskih območjih še vedno nizka. Slab trivialni pouk je včasih potekal kar v vikariatu. Učenje na osnovnih šolah je ostalo le zaželeno, kar je v 19. stoletju trajalo vse do prevladujoče »epohalne« obvezne izobrazbe v kmetijskem sektorju. Liberalni zakon je odločilno izboljšal izobraževanje ljudi leta 1869, ko je bil že prepozen za univerzitetnega profesorja J. Stefana. »Župne šole« so bile končno stvar preteklosti. Zgradbe za višje organizirane osnovne šole na podeželju so bile ustvarjene za pretežno kmečko prebivalstvo. Naraščajoči vpliv katoliško-konservativne politike po liberalni fazi prinese novelo zakona leta 1883 za olajšanje obiskovanja šole, s čimer se je obvezni šolski čas zmanjšal.

V provincialni prestolnici in v večjih mestih se javne šole pojavljajo kot srednje šole daleč v 20. stoletje. Javne šole so bile v velikih mestih namenjene predvsem obrti in trgovini. Kmetijski sinovi večjih kmečkih kmetij so pogosto obiskovali javne šole v mestu, običajno s pomočjo svojih sorodnikov in znancev pri hrani in nastanitvi v času šolanja. Te meščanske izobraževalne ustanove so vse bolj postajale podporne šole za srednji tehnični in trgovinski sistem izobraževanja. Poklicne srednje šole so vse bolj tekmovalle s srednjimi šolami. Močno navdušenje za gimnazije je nekoliko zavračalo vse pomembnejše poklicne šole. Jezikovna izobrazba je postala vse bolj pomembna v gimnaziji.

Poleg »humanistične« gimnazije je bila leta 1908 ustanovljena 8-letna realna gimnazija v habsburški monarhiji. V prvi polovici 19. stoletja je šola obiskala manj kot polovica šolarjev, kot odmev naraščajoče težnje pri nižje organiziranem izobraževanju v enostopenjski in dvonadstropni trivialni šoli. Za podeželsko prebivalstvo je bila osnovna šola v Habsburški državi običajno še vedno obvezna šola v župniji. Običajna obvezna šola, najbližja rojstnemu kraju otroka Jožefa, je bila tedaj nepomembna šola v Ebenthalu. Običajna višja šola se je vedno bolj razvijala v gimnazijo. Z udeležbo na tej višji stopnji obvezne šole so bili poslani Jožefovi prvi koraki za visokošolsko izobraževanje v gimnaziji in na univerzi. V normalni višji šoli v Celovcu se je mladi Jožef Startinik-Stefan prvič zatekel v nemška jezikovna omrežja, dočim je bil njegov materni jezik slovenščina. Mati je bila do Jožefove starosti devetih let samohranilka mladeniča Jožefa.

Vsestranski in vztrajni študent Jožef Startinik-Stefan je bil sprejet v Normalko, ki bi ji danes lahko rekli višja osnovna šola. Normalka se je razvila kot osnova za izobraževalni napredek, usmerjen v Benediktinsko gimnazijo v Celovcu. Pešpot dečka do Normalke po mali šolski stezi današnje Kaufmann-gasse je bil dolga približno 3,5 km. Pot do šole je potekala od kraja prebivališča J. Startinika-Stefana na jugu vasi St. Peter današnjega Ebentalerstraße na nekdanji Lipovi (Linden) aveniji skozi predmestje Völkermarkter do ustreznih vrat, skozi Burggasse do šole.

Najstarejša Celovška aleja vodi od Völkermarkter Vorstadt Höhe »Kumpfgasse« št. 43 čez železniški prehod v Fortschnigg alejo. Deset minut hoje je J. Stefana pripeljalo do križišča z Lindenallee na Ebenthalerstrasse, ki vodi v baročni grad Ebenthal. Avenija je bila zgrajena od Ebenthala do Celovca v letih od 1706 do 1710.

¹¹ Carl Lebmacher, urednik Josef Höck, Celovec opisan v časopisu: Zgodovinske slike iz starih dni na Koroškem, Celovec: Geschichtsvereines für Kärnten, 1993

Normalka Jožefa Startinika-Stefana je bila podlaga za humanistično gimnazijo benediktincev v Celovcu. Po njunem zakonu so starši kar najbolj podpirali svojega sina glede na njihove možnosti. Tako nadarjenemu in zainteresiranemu sinu je bilo omogočeno napredovanje na izobraževalni in poklicni ravni. Struktura odnosa staršev je imela pozitiven občutek za dečka Jožefa. Nezakonske življenjske okoliščine v osnovni šoli niso bile rožnate za študenta Jožefa, ne samo zaradi ponižujočih šal njegovih sošolcev, temveč tudi zaradi stališč njegovih učiteljev.

Nezakonski sin Jožef Startinik (Stefan) je imel do devetega leta velik problem. Starša nista bila poročeni, živela pa sta ločeno. Domova obeh staršev nista bila daleč vsaksebi. Deček skoraj ni videl svoje možnosti za dostop do gimnazije benediktincev v Celovcu kar je bilo nezakonskemu naraščaju nemogoče. Uradno priznanje očetovstva je še vedno manjkalo, čeprav je prišlo do poroke Jožefovih staršev v glavni župni cerkvi sv. Egidusa v Celovcu. To dejstvo je omogočilo različne interpretacije. Poroka staršev, ogromno izboljšanje zasebnih in poklicnih življenjskih pogojev ter preselitev v Celovec sta pripeljala tudi do izobraževalnega in socialnega vzpona Jožefa Startinika-Stefana. Mladi Jožef je boljše življenje in poklicno situacijo svojih staršev v Celovcu izredno dobro izkoristil za svoja izobraževalna prizadevanja.

Jožef Stefan se je v drugi polovici 19. stoletja razvil v pomembnega raziskovalca fizike in akademskega učitelja habsburške monarhije. Mlademu Jožefu je manjkala ustrezna struktura meščanske zavesti zaradi izobraževalnega prikrajšanja in nizkega socialnega izvora. Oče Jožefa Stefana Aleš (Alex) je bil mlajši sin »s Stefanove kmetije (Stefanhube)« v Lanzendorfu v takrat pomembnem davčnem okrožju Sonnegg v Jaunski dolini (Podjuna). Veliko upravno okrožje Sonnegg je imelo po franciscejskem katastru iz leta 1829 skupaj 29 območij, označenih kot Katastralgemeinden. Lastniki kmečke hiše, ki so lahko imele znatne razlike v velikosti, so spadali v srednji sloj podeželja. Stefanova mati, hči podeželskega tesarja Gregorja Startinicka, je prišla iz župnije Glainach im Rosental (Rož).

V času, ko je obiskoval normalko v Celovcu, je bil fant Jožef vedno bolj obremenjen s svojim nezakonskim rojstvom. Otrok je še vedno uporablja priimek svoje matere Startinik. Ko je bil Jožef star devet let, so si njegovi starši finančno omogočili ustanovitev skupnega gospodinjstva v zgornjem Burggasse v Celovcu. Fant je dobesedno izčrpal srečo iz poroke svojih staršev. Obisk v srednji šoli je bil sedaj mogoč! Pot do šole je trajalo le nekaj minut po Grobe Schulhausgasse na današnji ulici 10. oktobra. Starši so podprli svojega

sina glede na njihove možnosti, še posebej kasneje, ko je bil Jožef študent matematike in fizike na Univerzi na Dunaju.

4 KONČNO ZAKONSKI SIN!

Nova nevesta Maria in produkt njene pretekle ljubezni J. Stefan sta se preselila v nov dom Jožefovega očeta vsaj do Jožefove mature v gimnaziji. Otrok Jožef je moral nositi težke vreče z moko, zaradi česar je J. Stefan vedno nosil desno ramo nekoliko višje od leve.

J. Stefan je na veliko hvalil fižol, ker je bil v njegovi mladi družini v Celovcu zelo redka specialiteta.¹² Pozneje se je družina J. Stefana preselila v sosednjo hišo na naslov Mesto-Celovec št. 370, ki je zagotovila nekaj bolj razkošnega za majhno družino treh članov, ki zaenkrat ni imela ambicije za pomnoževanje. Sin Aleša (Alexius) Stefana, Jožef, je v prostem času v podjetju za moko in kruh skrbno delal. V začetku 19. stoletja se je vrtelo na reki Glini (Glan) osem mlinov v današnjem delu mesta Celovec. Takrat so bili mlini sedež pomembne trgovine na bregovih rek. Noben drug enakovreden dobavitelj energije ni bil pri roki, razen manj ugodnih vetrnih mlinov; elektrarne s parnimi motorji so se le počasi uveljavljale.

Kolesa vodnih mlinov na reki Glini (Glan) so postala osnova Stefanovih poznejših hidrodinamičnih analogij. Reka Glan ima majhno pretočno hitrost v Limmersachu na območju Großnigmühle, ki je spodbudila hidrodinamične interese J. Stefana. Zaradi tega je bila reka Glan na tem območju zelo počasna in močvirna, zato jo je leta 1868 ustrezno uredil Franz Puntschart mlajši. Großnighof v Limmersachu (Limmersach, Limarče) v katastrski občini St. Peter-Ebenthal je bil v lasti velikega kmeta in mlinarja Franza Puntscharta. Imel je svoje kmetije predvsem v katastrski občini St. Peter-Ebenthal, tudi v St. Ruprechtu, v St. Martinu in v Radsbergu. V katastrski občini St. Peter-Ebenthal v vasi Harbach je bil grad Harbach v Celovcu v lasti Markusa Pernharta (1824–1981), enako kot Ladinach (Ladine), Limmersach (Limmersach, Limarče) in Rosenegg.

Aleš (Alexius) Stefan je delal kot mlinarski pomočnik na »Großnighofu«, kjer so se štirje mlini že vrteli jugovzhodno od mesta Limmersach (Limarče). Oče Jožefa Stefana je živel pri Großnighofu v Limarčah. Großnighof je oddaljena le en kilometer od rojstnega mesta Jožefa Stefana. V Limmersachu je bil lastnik in mlinar Franz Georg Puntschart. Njegov sin, rojen leta 1816, je podedoval enako ime. Prevezel je lokalni mlin že leta 1837, kmalu po rojstvu J. Stefana. Po potovanju po Češki in Nemčiji je Franz Georg

¹² Čermelj 1976 10–11

Jahr 1805 Monat Tag	Ortschaft.	Haus- numer.	Namen.	ligion. Sachlich.	schlecht Sachlich.	Mitteln. Sachlich.	elteru		Paten		Namen des Taufenden.
							Vater.	Mutter.	Namen.	Stand.	
den 18ten July nachts et 10 Uhr	Lanzendorf	5	Leonino	-	-	-	Joseph Koller Kramer	Barbara Koch	Joseph Koller in d. v. d. l. Barbara Koller	Lein	Joseph Koller 1805
den 19ten July nachts et 10 Uhr	Sellach	9	Margareta	-	-	-	Robert Krieger Koch	Barbara Koch	Lein, Krieger Koch Margareta Koch Barbara Koch	Lein	Joseph Koller 1805
den 19ten July nachts et 10 Uhr	Perkendorf	9	Margareta	-	-	-	Joseph Koller Koch	Barbara Koch	Lein, Krieger Koch Margareta Koch Barbara Koch	Lein	Joseph Koller 1805
den 20ten July nachts et 10 Uhr	Perkendorf	8	Lein	-	-	-	Georg Koller Koch	Barbara Koch	Lein, Krieger Koch Margareta Koch Barbara Koch	Lein	Joseph Koller 1805

Slika 10: Krst očeta J. Stefana leta 1805

za nezakonskega otroka z materinim priimkom, zato je bil oče zagotovo dodan nekoliko kasneje, verjetno šele po priznanju in posvojitvi otroka. Duhovnik je navadno zapustil prazno rubriko za očete, vedno v upanju na priznanj željne ljubimce, vendar so redko dobili voljne ljudi takoj. Nekateri smešno zlonamerni duhovniki so celo hranili svoje ločene knjige za krste nezakonskih otrok kot grožnjo svojim nepismenim vernikom in njihovim skrivnim zgodbam.

J. Stefan je dokončal svojo triletno Normalno šolo v Celovcu kot nezakonski otrok, vendar je že nekaj dni po poroki svojih staršev začel študij gimnazije pod mentorstvom ravnatelja Johanna Burgerja, ki je nasledil Matijo Ahacla pri pouku naravoslovja in kmetijstva v letu 1845/46. J. Stefan je ljubil naravoslovje in je zbiral botanična imena v slovenskem jeziku, ki so presenetila njegovega navdušenega učitelja Janežiča.

Jožefovi starši so imeli nizek izobrazbeni status kot mnogi drugi na podeželskih območjih tega obdobja. Jožefova starša nista znala brati niti pisati. Starši so kar najbolje spodbujali talente in interese mladega otroka glede na njihove možnosti. Dober odnos med sinom in njegovimi starši je bil še vedno ohranjen, ko je bil Jožef Stefan že uspešen raziskovalec in izjemen profesor fizike na Univerzi na Dunaju. Stefan je postal skromna in umaknjena oseba kot univerzitetni učitelj. Običajno je obiskal svoje starše v Celovcu dva meseca med poletnimi počitnicami. To je bilo nekakšna zahvala sina njegovim milostnim staršem, ki so glede na svoje skromne možnosti finančno podprli ne le dijaka, ampak tudi študenta Jožefa na Dunaju. Splošne

državne štipendije so bile uvedene v Habsburški monarhiji šele v šestdesetih letih 19. stoletja.

Pred polnopravnim vstopom v gimnazijo v Celovcu je Jožefa Stefana doletela sreča. Leta 1844 so se njegovi starši poročili, leto kasneje pa je njegov oče priznal očetovstvo v župniji sv. Egidusa, tik preden se je J. Stefan dobro usidral v gimnaziji. Mati Marija se je preselila iz Franzkeuscheja na jugu vasi St. Peter v mesto Celovec.

Oče J. Stefana Aleš Stefan je počasi napredoval. Zato je od svojega šefa podjetnika (Großnigbauer) Franza Puntscharta vzel v najem manjšo trgovino za prodajo moke in kruha na Obere Burggasse št. 372. Aleš Stefan je nato delal v zakupljeni trgovini z moko in kruhom v zgornjem Burggasse. Dolga služba v »Limersachu (Limmersach, Limarče)« je prinesla mlinarju Alešu nekaj hvaležnosti lastnika mlina Franca Puntscharta. Alexius (Aleš) Stefan je od velikega kmeta Puntscharta prevzel zakupljeno trgovino za moko in kruh. Mlinarski pomočnik Aleš Stefan je od svojega delodajalca zakupil delavnico v Burggasse v Celovcu. Trgovina je bila v nekdanjem samostanu Uršulink (ehemaligen Ursulinenkloster), v nekdanji Palais Ursenbeck danes Burggasse št. 15 v Celovcu, južno od cerkve sv. Egidusa. V cerkvi Sv. Egidusa se je Aleš končno poročil s svojo dobro staro ljubico Marijo, da je omogočil študij svojega domnevnega naravnega sina v Benediktinski gimnaziji v Celovcu. Ker je družina kasneje živela skupaj, verjetno to ni bila le poroka iz udobnosti, ki je bila potrebna za srednješolske študije J. Stefana, čeprav se zdi nekoliko čudno, da se poročite s dekletom v skupno gospodinjstvo

devet let po tem, ko ste oče njenega sina. Aleš (Aleks) Stefan je večinoma samo prodajal stvari in sam ni bil vpleten v mletje ali peko. Najem trgovine kruha v Zgornji Burggasse v Celovcu je pomenil socialno in finančno boljši položaj za družino Stefan, ki je zdaj živela skupaj. V nekdanjih prostorih samostana Uršulinke je tričlanska družina zdaj bivala pod eno streho. Sin Jožef je prihranil dolg sprehod od svojega prejšnjega doma v južnem sv. Petru na Ebenthaler aleji do srednje šole v Celovcu. Zaradi preselitve zgornji Burggasse je bila srednja šola benediktincev v velikem šolski stavbi le nekaj minut stran od novega Jožefovega bivališča.

5 SANJE SE URESNIČIJO: GIMNAZIJE V CELOVCU

Habsburški obrtniki so večinoma spadali v lastniški razred. V 19. stoletju so obrtniki s sedežem na obrobju pripadali nižjem podeželskemu prebivalstvu. Podeželski obrtniki so imeli običajno manj izobraževanja in usposabljanja kot tisti v mestu. Od srednjega veka so bile izobrazbene ravni v cehih določene v stopnjah od vajenca preko delavca do mojstra. Območna struktura obrtnikov običajno ni imela teh treh stopenj izobrazbe. Obrtniki iz kmetijskih območij niso pripadali cehom omejenim na mesta. Na splošno so imeli ti obrtniki precej nizek ugled v državi. Lastništvo zemlje in nepremičnin je imelo v državi večji družbeni pomen. Mati na kmetiji in kasneje tudi oče v mestu sta za fanta Jožefa ustvarila skromne in omejene možnosti primerne okvira, ki je omogočil visokošolsko izobraževanje za mladega Jožefa. Za ambiciozne mladostnike, ki so bili lačni znanja, so visokošolsko izobrazbo ponujali na gimnaziji benediktincev v Celovcu. Fantje iz štiriletne obvezne šole so lahko vstopili v višjo sekundarno šolo, kar je predstavljalo dobro osnovo za srednješolsko izobraževanje.

Glasbeno in znanstveno nadarjeni mladostnik Jožef je prišel v gimnazijo v Celovcu v starosti desetih let. Prvi vzgojni učinek takoj po liberalni revoluciji je sovpadel s spremenjenimi šolami leta 1849. Višje šole in srednje šole so bile reorganizirane in s tem tudi posodobljene. Gimnazija je odtlej imela osem razredov s štirimi leti nižje in štiriletne višje stopnje, ki je danes še vedno osnovna struktura v nekoč habsburških deželah. Običajne srednje šole so se razvijale v pomembne podporne šole na »višjih« gimnazijah. Pred revolucijo leta 1848 so gimnazije skupaj z licejem še vedno veljale za »šole«, ki so bile predhodnice univerzam.

Slovenski Celovec J. Stefana je hitro postal zibelka slovenskega nacionalizma. Z nacionalizmom so jeziki vse bolj določali politično ideologijo. Jezikovni

nacionalizem je postajal vse bolj pomemben po liberalni revoluciji leta 1848. Mati Jožefa Stefana je prišla iz Rosental (Rož) in tam je govorila ustrezno slovensko narečje. Oče Jožefa Stefana je prišel iz Jauntala (Podjune) in tako uporabljal tam običajno slovensko narečje. Na območju Celovca je bila govorjena različica slovenskega narečja iz Roža.

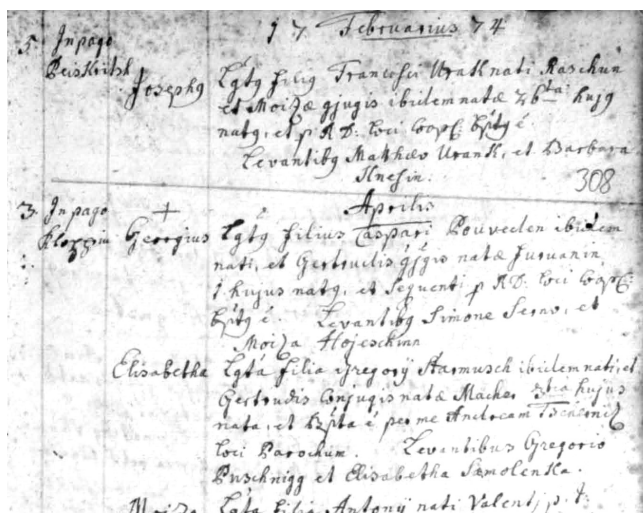
Zedinjeno Slovenijo (Združeno Slovenijo) je 17. marca 1848 oblikoval kapelnik celovške katedrale Korošec Matija Majar (1809 Vitenče v Žilski dolini – 1892 Praga). Majar je študiral licej v Celovcu pod prevladujočim vplivom Antona Martina Slomška, ki je od 1829 do 1838 služil kot duhovni direktor seminaristov v Celovcu.

Panslovanski Majar je odločilno vplival na Stefanove romantične nacionalne občutke, medtem ko je bil dunajski profesor Fran Miklošič veliko bolj hladnokrvni znanstvenik, podobno kot Kopitar pred njim.¹³ Jeseni 1848 je po nalogu ministra Anton Janežič (1828–1869) začel poučevati slovenščino v gimnaziji v Celovcu, čeprav brez plače. Naslednje leto 1849/50 so bila Janežičeva slovenska jezikovna predavanja v treh razredih za Slovence obvezna, za Nemce pa sta bila uvedena dva razreda. Slovenski študent J. Stefan je bil med najboljšimi v prvem tečaju slovenskega jezika, ki je združil študente 2., 3. in 4. stopnje. Z učbeniki je bilo veliko problemov pri predavanjih slovenskega jezika za višje stopnje. Slovenski študentje so bili v manjšini, toda v Stefanovem osmem maturitetnem razredu je bilo leta 1852/53 kar osem Slovencev od skupno devetnajstih študentov. Še nižji delež slovenskih študentov je študiral v Celovski realni srednji šoli, čeprav so imeli Slovenci vsaj 1/3 prebivalcev na tem območju; mnogi so se raje odločili, da se ne bodo več prijavljali kot Slovenci.

Andreas Einspieler (1812–1888) iz Suetschacha v Rosentalu (Sveče v Rožu) je študiral gimnazijo in licej v Celovcu. Einspieler je bil posvečen v duhovnika in je poučeval katekizem z religijo v Celovski gimnaziji Benediktincev. Študiral je na univerzi na Dunaju. Andrej Einspieler je poučeval slovenščino v srednjih šolah. Einspieler je zagovarjal bratsko obravnavo nemških in slovenskih »jezikov« na Koroškem. V revolucionarnem obdobju 1848 je Einspieler postal zagovornik enakih pravic slovenskega jezika v šoli, na sodišču in v upravi. Stefan je svoje slovenske prispevke zvečine objavil v Einspielerjevem časopisu Šolski Prijatelj.

Učitelji srednje šole so spoznali spretnosti mladega fanta in podprli njegovo obiskovanje srednješolskega izobraževanja. Starši so se poročili in tako utrlji nemošteno šolanje na gimnaziji za mladega Jožefa Stefana. V tem času ni mogel biti nezakonski otrok dijaka

¹³ Čermelj, 1976, 34



Slika 11: Krst J. Stefanove babice po očetovi veji Elisabeth leta 1774

Benediktinske gimnazije. Benediktinski menihi iz sv. Pavla v Lavanttalu so se dogovorili, da bodo učili na gimnaziji v Celovcu od leta 1807. Benediktinski očetje so imeli nalogo, da oblikujejo učence versko in moralno. Prefekt je moral to nadzorovati, pri čemer so bili odgovorni okrožni kapitani. Benediktinski očetje so poučevali v Celovski gimnaziji po razpadu jezuitske gimnazije-liceja leta 1773. V obdobju od 1807 do 1871 so tako benediktinski očetje prevzeli pouk.

V Celovcu se je J. Stefan pridružil slovenskemu moškemu pevskeemu zboru kot prvi pevec pevskega zbora profesorja Robide, pozneje pa je J. Stefan pel s slovenskimi študenti na Dunaju. Vsestranski Stefan je

bil posvečen tudi glasbi in zborovskemu petju. Stefan je bil v VIII. razredu gimnazije prvi pevec pevskega zbora v Celovcu. Študiral je kot študentski član in zborovodja »Slovenske zborovske družbe« na Dunaju. J. Stefan pisal v dunajski lokalni časopis Slavia, pridružil pa se je družbi Mormonia.¹⁴ Stefan je pisal tudi na južnem bavarskem narečju, ki je nemško koroško narečje. Stefan je vsekakor pozneje dal svoje neobjavljeno literarno gradivo skladatelju ljudskih pesmi Thomasu Koschatu (1845–1914) iz Viktringa (Vetrinja) pri Celovcu, ki je delal in živel na Dunaju. Skoraj stoletje kasneje je Viktring (Vetrinj) postal marsikomu usoden.

Benediktinec Johann Chrysostomus Sepper je poučeval matematiko J. Stefana po Močnikovih učbenikih.¹⁵ Močnik je v mnogih pogledih postal Stefanov model: oba sta dobro vedela, da za slovenske nacionaliste ni nobene možnosti za najvišje položaje, zaradi česar se je Stefan zelo dobro naučil njegovih življenjskih poduk in opustil svoje zgodnje ambicije v slovenski poeziji.

Leta 1850/51 je Robida poučeval fiziko in kemijo po učbeniku Baumgartnerja v šestem razredu, ne da bi sanjal o tem, kako bo Stefan postal profesor fizike na Univerzi na Dunaju in vodilni član Akademije znanosti na Dunaju. Verjetno so njuni spori vzplamteli pozimi leta 1850. Robida je bila dovolj jezen, da je v uradnih poročilih zapisal svoje frustracije in Stefan nikoli ni pozabil tega ponižanja. Edina šolska težava Stefana se je v prvem semestru šestega razreda povečala pozimi 1850 v šolskem letu 1850/51. V katalogu je bil omenjen kot oseba, ki je »nedostopna za dobro-

1792		Lanzan = 6		Jacobus furvon		Maria		Valentin	
30. Jan.		D. Josef		jozef		apud Stephan		Urank	
36. feb.		D. Maximilian		Primus		Jesaja		Lautenbig	
		in D. Duell		Hillel		Stosklarzu		Poglon	
								Anton	
								Knefs	
3. 13. feb.		Lanzendorf 5		Joanes		Elisabeth		Mathias	
				Stephan		Starmushin		Sturm	
								gregorius	
								Jushnigo	
3. 14. Mar.		P. ...		franz		Agnes		Luas	

Slika 12: Poroka J. Stefanovih starih staršev po očetovi veji leta 1792

¹⁴ Čermelj, 1976, 23

¹⁵ Čermelj, 1976, 20

Wie es von dem Pfarrer zu halten ist.

Zeit des Sterbens. Jahr 1746 Monat Tag	Ortschaft.	Haus- numer.	Namen des Gestorbenen.	Religion		Geschlecht		Geburtsjahr.	Krankheit und Todesart.
				Katho- lisch.	Prote- stant.	Männ- lich.	Weib- lich.		
Januar 13. gestorben 15. begraubt wurden	Rehzen	7	Leopold Konrad Johann Steg Holz- Kriegsplaner zu Stegheim.	1	-	-	1	1749	Leberkrankh.
Leipzig 2. gestorben 4. begraubt wurden	Rehzen	5	Leopold Konrad Steg Holz- Kriegsplaner zu Stegheim.	1	-	-	1	1747	Leber
10. gestorben 12. begraubt wurden	Großjeß	3	Leopold Konrad Steg Holz- Kriegsplaner zu Stegheim.	1	-	-	1	1747	Leber
12. gestorben 14. begraubt wurden	Großjeß	3	Leopold Konrad Steg Holz- Kriegsplaner zu Stegheim.	1	-	-	1	1747	Leber
14. gestorben 16. begraubt wurden	Leipzig	5	Leopold Konrad Steg Holz- Kriegsplaner zu Stegheim.	1	-	-	1	1747	Leber

Slika 13: Pogreb J. Stefanove babice po očetovi veji Elisabeth leta 1846, ki se ga je udeležil kot enajst let star nedavno pozakonjen otrok.

delne opomnike«. ¹⁶ Profesor, ki je to težavo opazil, bi lahko bil tudi profesor fizike Robida, čigar slovenske in druge publikacije Stefan ni omenil niti v svojem zasebnem dnevniku, kjer je pohvalil Vertovca in druge slovenske pisatelje.

V svojem zaključnem razredu se je Stefan učil veronauka 2 uri na teden v zimskem semestru in 2 uri v poletnem semestru. Poslušal je latinščino 6/5 ur na teden, grščino 4/5 ur, nemščino 3/3, slovenščino 2/0, Zgodovino in geografijo z 2/3, matematiko s 3/0, naravoslovje 4/1, fiziko 0/3 in filozofsko propedeutiko 0/2. Stefan je obiskoval predavanja 26/24 ur na teden v svojem končnem gimnazijskem šolskem letu, kar je bilo nekoliko manj kot učenci uživajo danes.

Na koncu sedmega »Gymnasialclasse« je Jožef Stefan kot prvo nagrado prejel učbenik fizike Wilhelma Eisenlohrja (1799–1872). Eisenlohr je bil pomemben profesor fizike in matematike na Politehničnem inštitutu v Karlsruheju, ki je v 19. stoletju postal višja tehnična kategorija. V tem učbeniku fizike je Eisenlohr objavil tudi svoje pomembne rezultate na področju optike.

Po maturitetnem izpitu so visokošolski profesorji posvetili Stefanu popoln slovar mitologije vseh ljudstev Volmerja z opombo: »Visokoškolskemu študentu Jožefu Stefanu kot spomin na študij v k. k. Gimnaziji v Celovcu od profesorjev. Direktor Johann Burger, Celovec, 21. septembra 1853.«

Jožef Stefan dobro pretehtal svoj morebitni vstop v Benediktinski red. Po zaključnem izpitu (Maturi) je opustil idejo o nadaljnjem izobraževanju v Benediktinskem redu, saj je želel na dunajsko univerzo. Verjetno je J. Stefana preveč rad igral in posvetno pel, da bi postal menih. Na gimnaziji so nanj vplivali nekateri benediktinci, kljub temu pa se jim ni pridružil, kar je morebiti jezilo Robido.

6 PODEŽELSKI GENIJ V VELEMESTU

Stefan je kmalu priznal Dunaj kot zaželeni kraj svojih življenjskih ambicij. Nezdavno mesto, polno gibanj, v nasprotju z domačimi gorami, vendar so bili ti gibi potrebni za promocijo atomskih gibanj na Stefanovem Parnasu. Stefan je bil revni provincialec, njegovo trdo delo, nadarjenost in poslušnost pa so bila njegova edina orodja za posebne uspehe.

V srednji šoli je Stefan uporabljal eksperimentalno fiziko Augusta Kunzeka, ki je od leta 1850 do 1865 postal učitelj Stefana na univerzi kot Lehrkanzel-Vorstand für Physik. Stefan se je izkazal za bolj papeškega od papeža za dunajski atomistični kinetični eter podedovan od Cauchyjevega zaščitnika Ettingshausena in Ettingshausenovega zeta Wilhelma Josefa Grailicha (1829 Bratislava – 13. 9. 1859 Dunaj). Grailich je bil sin profesorja filologije in se je naučil osmih jezikov po svojih mladinskih potovanjih skozi

¹⁶ Čermelj, 1976, 18

Madžarsko in Trst; torej je pri jeziki za las prekosil celo Stefana. Leta 1857 se je poročil s hčerko svojega šefa Caroline Ettingshausen (1835–1913).

Stefan se je naučil veliko jezikov, vključno s češkim, ruskim, hrvaškim, francoskim in angleškim. Rad je z Dunaja zahajal k počitnicam na Koroškem, kjer so bili njegovi ljubeznivi starši; ljubil je pohode po Ferlachu (Borovlje), Rosentalu (Rožu), Rutarhu (Rute), Bodentalu (Poden), Judenburgu, Alpeju, Hüttenbergu (Getemberg), Knappenbergu, Löllingu, Wolfsbergu (Volšperk) in Völkermarku (Velikovec). Tam se je družil z dunajskimi in graškimi študenti Korošci kot so bili Gratzer, Gobanz, Martinz, Schück-tanz in Karl von Jaeger (Jäger, 1936 Koroška – 1920 Gradec). Karl je študiral pravo, politične vede in filozofijo v Gradcu za svoj doktorat znanosti leta 1861 in je nato služil v različnih ministrskih upravah po letu 1869. Stefan je leta 1857 predaval za svoje slovenske kolega študente o efektu Johanna Gottloba Leidenfrostova (* 1715; † 1794) odkritem leta 1756, nato pa še o difuziji in o Dulong-Petitovem zakonu leta 1758.¹⁷ Dulong-Petitov zakon je postal eden poglobitnih temeljev statističnega kinetičnega atomizma Stefana-Boltzmannova v nenehnih sporih s Simonom Šubicom. Stefana so zanimala Leidenfrostova nihanja vodnih kapljic, ki temeljijo na kapilarnosti.¹⁸ Skoraj dve desetletji kasneje je 10. 4. 1875 August Toepler (* 1836; † 1912) predaval o njih za štajersko naravoslovno družbo v Gradcu. Toepler je močno osvetlil učinek svojih projekcij s vnetim kremenom škotskega inženirja Thomasa Drumonda (Drumond, * 1797; † 1840). Toepler (Töpler) je uporabil sistem ogledal, ki je zasnoval slike za veliko zabavo obiskovalcev. Toepler je pokazal ukrivljene površine vode ali živega srebra z napravo, ki jo je za te priložnosti razvil Louis Jules Dubosq (* 1817; † 1886). Toepler je uporabil tudi razslojen apnenec novega tipa za dobro osvetljevanje eksperimentov. Seveda Stefan ni prav nič zaostajal za Toeplerjem, čeravno je imel Toepler v Gradcu svoj čas še boljše zbirko vakuumskih črpalk in merilnikov od Stefana na Dunaju.

7 TUDI STARŠI UMIRAJO, MAR NE?

Poroka staršev je Jožefu Stefanu olajšala vstop v gimnazijo pod vodstvom benediktincev. Finančni položaj staršev in lokalna situacija zaradi selitve v Celovec so imele izjemno pozitiven vpliv na Jožefa Stefana v vsakem pogledu. To je morda eden od razlogov, da je imel Jožef Stefan zelo prijazen in dober oseben odnos s starši. Jožef Stefan je bil izjemno

hvaležen, da so se življenjske razmere družine tako pozitivno razvile. Vedno je obiskal svoje starše med poletnimi počitnicami, dokler so živeli. Obiskoval jih je tudi takrat, ko je bil že priznani znanstvenik in raziskovalec na Univerzi v cesarskem mestu Dunaj.

Mati Jožefa Stefana Marije Stefana je umrla od kapi 23. oktobra 1863 v 48. letu starosti v svoji hiši v mestu Celovec št. 370, kot žena mestnega trgovca z moko. Dva dni pozneje je bila pokopana pri St. Egidusu, slovesnost pa je vodil mestni duhovnik Max Wallner.¹⁹ Tik preden je umrla je leta 1863 J. Stefan postal redni profesor matematične fizike Univerze na Dunaju. Oče Jožefa Stefana Aleš Stefan je živel do 8. decembra 1872 in je umrl pri starosti 67 let v svoji hiši v mestu Celovec št. 370 kot trgovec z moko. Umrl je zaradi pljučnice zapisane kot okužba pljuč (Lungenentzündung). Dva dni po smrti je bil pokopan po pogrebni slovesnosti v cerkvi sv. Egidusa.²⁰ Starši J. Stefana so bili nepismeni, vendar je J. Stefan skušal učiti svojo mamo, da bi ji omogočil branje svojih pisem, ki jih je z Dunaja pogosto pošiljal.

8 POROČITI ALI NE POROČITI JE VPRAŠANJE NA PREDVEČERIH REVOLUCIONARNIH DOGODKOV LETA 1848

Očetovstvo nezakonskih otrok je bila nekakšna navada v družini očeta J. Stefana in njegovih stricev, ki je kasneje verjetno ovirala poroko nedolžnega Stefana. Najstarejši stric Jožefa Stefana, Alešev mlajši brat Mihael Stephan (* 29. september 1802 Lancovo številka 5, Škocjan pri Podjuni / Lanzendorf, Sankt Kanzian am Klopeiner See v Jauntalu) je v Sankt Kanzianu pridelal nezakonskega otroka Simona Jarza (* 3. april 1842) pri sosedu Škocijanu št. 8 blizu Eberndorfa (Dobrla vas) vzhodno od Celovca. Lepa neporočena izbranka s kmetije z vzdevkom Skrutel v Sankt Kanzianu (Škocijan) št. 8 je bila Barbara Jarz. Mati družine Jarz s tem vzdevkom bi lahko bila povezana z Gasparjem Skrutlom in Marijino kmetijo Eberndorf št. 11, kjer se je zakonski sin Sebastian Skrutel rodil 19. 1. 1820 v Eberndorfu 5 vulgo Kanzian.

Druga družina Skrutel je imela svoje otroke rojene tam med 24. 10. 1827 in 22. 5. 1836. Obstajala sta dva nezakonska otroka po imenu Simon, rojena v župniji Eberndorf do leta 1836. Nezakonski sin Ane Pušelov Simon Puschel se je rodil v Gösslssdorf 15 Eberndorfske župnije 23. 10. 1829. Dne 22. 10. 1832 sta v Eberndorfu Simon Puljer in hčerka Agnesa Maiserla Marija nezakonsko povila Simona. Družina Jarz v tistem času ni imela krstov v župniji Erberndorf,

¹⁷ Ivan Šubic, 1902, 83; Čermelj, 1976, 28, 35

¹⁸ Ivan Šubic 1902 83

¹⁹ Schlagfluss, K15_072-1, stran 141, Sterbebuch XV

²⁰ Sterbebuch XVI; K15_073-1, stran 255

vendar je bila v družini po priimku podobna družini Janzko v Eberndorfu št. 24.

14. marca 1883 je bratranec Jožefa Stefana Simon Jarz poročil šestnajst let mlajšo že šest mesecev nosečo zelo pripravno deklico Anno Rigelnik (* 25. julij 1858) na kmetiji Eberndorf št. 11. Tam sta Simon Jarz in Anna imela tri hčere in končno tudi sina Simona med letoma 1883–1891.²¹ Simon Jarz je verjetno pomagal pri kmetovanju v Eberndorfu št. 11 in je opravil svoje delo kar preveč dobro. Ni veliko pomagalo, da so v dolini Völkermarkt (Velikovec) v Podjuni jezuiti svoj čas imeli glavno prebivališče z velikim noviciatom za uspešno financiranje svojega kolegija v Celovcu do leta 1773. Mihael Stephan je bil celo nekoliko slabši od svojega mlajšega brata Aleša, saj se Mihael nikoli ni trudil, da bi se s svojo ljubico poročil, kar zagotovo nebi odobrili jezuiti.

Jožef Stefan je odlašal s svojo poroko opazujoč težave svojih sorodnikov. Po smrti matere in očeta preveč obiskoval Koroške, dokler ni prišel do lastne sklenitve zakonske zveze, ki je domnevno imela nekakšno reprizo ali uvod v medene tedne v cerkvi Breže na Koroškem leta 1891. Nevesta J. Stefana je bila vdova Adolfa Neumanna Maria (1830–1929) domnevno doma v Brežah (Friesach) na Koroškem. Morda je bila povezana z Loschmidtovo ženo Caroline Mayr, ker je bil Marijin dekliški priimek verjetno Zeuser, Mayer ali Ribernigg. To so bila namreč družinska imena vseh deklic poimenovana Maria, ki so se rodile leta 1839 v Brežah, razen dveh deklic z imenom Maria, ki sta umrli zelo mladi.

Konec leta 1887 se je Stefanov dolgoletni sodelavec in sostanovalec ne več rosno mladi Josef Loschmidt (15. 3. 1821 – 8. julij 1895) poročil z dolgoletno ljubico in gospodinjo Carolino Magdaleno Barbaro Mayr (1846 Bozen – 13. 2. 1930) za naslednjih osem let in Stefan je sledil njegovemu primeru s štiriletno zamudo. Loschmidtova četrta stoletja mlajša nevesta Caroline je skrbela za svojo nečakinjo ali nečakovo soprogo Karoline Mayr (23. 2. 1885 – 13. 12. 1950); pred poroko je živela pod imenom Karoline Mayr-Miller v 3. okrožju (Bezirk) v Rennwegu št. 3.²²

Žal je edini sin Loschmidta in Caroline Mayr, Josef Loschmidt (1887 – 23. 6. 1898), umrl zelo mlad. Njegov pogreb je bil naslednjega dne v 18. Waehringu.²³ Ubogi sin Josef Loschmidt je umrl za škrlatinko kmalu po očetu, ko je bil star deset let v Gentsgasseju št. 65. Za svoje zadnje dni je bil nesrečni Josef Loschmidt

premeščen v otroško bolnišnico v Kinderspitalgasse št. 6. Zapustil jo je s pogrebno slovesnostjo, ki so jo opravili v bližnjem Waehring (Währing) dne 24. 6. 1898. Njegov krst, očetova poroka ali pogreb njegovega očeta niso bili v isti cerkvi tri leta prej, saj je bil ubogi otrok postavljen v to cerkev zaradi udobja, saj je bila blizu otroške bolnišnice v kateri je umrl, in je bolnišnica običajno uporabljala to cerkev za pogrebe. Medtem je družina Loschmidt običajno za svoje slovesnosti uporabljala drugo dunajsko cerkev zunaj domačega 18. okrožja.

Caroline Mayr, ki se je poročila z Loschmidtom, je umrla le nekaj mesecev pred svojo prijateljico, Stefanovo vdovo Marijo.

Loschmidt je nekoč napisal svoj paradoks na bankovcu v gostišču za Boltzmanna in Stefana. Pred Loschmidtovo poroko sta Loschmidt in Stefan živela skupaj ob svojem uradnem laboratoriju v stavbi v Türkenstrasse št. 3 v 9. okrožju na Dunaju, ki se imenuje Alsergrund. Leta 1887 se je Loschmidt kot poročeni mož s sinom preselil na novo lokacijo blizu istega 9. okrožja Alsergrunda v Schwarzspanier-Strasse št. 18, toda Loschmidov otrok ni bil krščen v nobeni od treh cerkva v tem Loschmidtovem 9. okrožju v ali v 18. okrožju leta 1887.²⁴

Za Boltzmanna je bil Loschmidt vrsta znanstvenika brez pravega stika z resničnostjo, vendar je v tem primeru ljubezni Loschmidt dokazal Boltzmannovo napako še bolj kot z reverzibilnostnim paradoksom. Stefan je bil pravzaprav malo ljubosumen na uspeh svojega dolgoletnega prijatelja in sodelavca, zato se je kmalu začel ukvarjati z novo gospodinjo, ki je kot vdova prijetnega videza nadomestila nosečo Loschmidtovo soprogo. Upravniki zgradbe so bili zagotovo prebrisani, saj so ves čas zaposlovali najboljše gospodinje za tiste smešne pametne fizike in Stefan je kmalu prišel na vrsto.

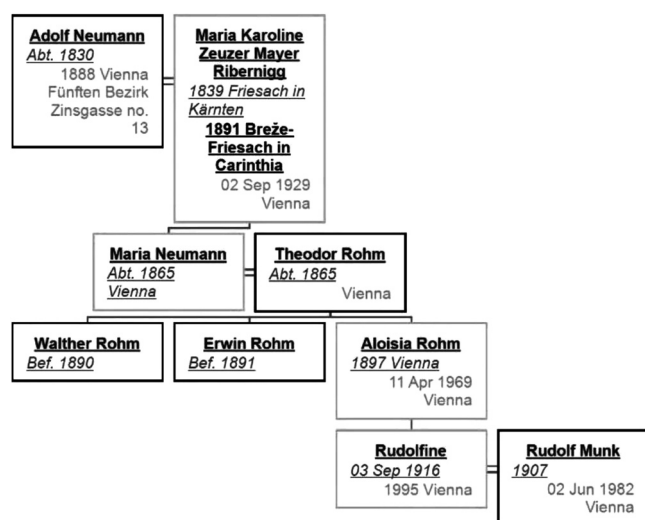
Po zakonski zvezi se je Loschmidt oktobra 1891 umaknil v mirno družinsko življenje v korist novega šefa njegovega drugega fizikalnega inštituta (Zweites Physikalisches Institut) Franz-Serafina Exnerja (1849 Dunaj – 1926 Dunaj). Loschmidt je živel v 18. okrožju Währing na Johannesgasse št. 5 na severozahodnem delu Dunaja kot upokojeni profesor v letu 1892. Za svoje zasluge je dobil odlikovanje železne krone, vendar se ni potegoval za plemstvo, podobno kot Stefan ali Faraday. V zadnjih letih je veliko pretrpel; Boltzmann ga je obiskal in z žalostjo pripomnil, da

²¹ E02_008-1 Geburtsbuch Eberndorf strani 48, 76, 96

²² Adolph Lehmann's *allgemeiner Wohnungs-Anzeiger* 1885 str. 685. Morda vdova sektorskega svetovalca in celo mati Karoline Mayr (* 1885), čeravno je bila ob poroki z Loschmidtom zapisana kot neporočena. (Ledig). S Karoline in soprogom Loschmidtom počiva v skupnem grobu Dunajskega osrednjega pokopališča

²³ Sterbebuch 03-18 stran 57 brez pogreba v 18 Gersthof Sterbebuch 03-03 ali 18 Poetzleinsdorf Sterbebuch 03-02

²⁴ Adolph Lehmann's *allgemeiner Wohnungs-Anzeiger* 1885, str. 651, 1886, str. 652; 1887, str. 674; 09 Lichtental Index Taufen A-07, 09 Rossau Index Taufen A-02; 09 Votivkirche Taufbuch 01-03; 03 Rennweg – Maria Geburt Taufbuch 01-19; 03 St. Othmar unter den Weißgerbern Index Taufe A-01; 03 Landstrasse - St. Rochus Taufbuch 01-64; 03 Erdberg, St. Peter und Paul Taufbuch 01-28b



Slika 14: Potomci Stefanove žene

tako pač habsburške oblasti »skrbijo« za svoje zaslužne može. Loschmidtov pogreb ni bil v nobeni od cerkva XVIII okrožja Währing. Loschmidtova vdova je še vedno živela v 18. okrožju Währing, vendar v Gentzgasse št. 68 (65) po smrti njenega otroka leta 1898. Leta 1894 so njeno ulico preimenovali po Metternichovem politiku znanem po svoji biseksualnosti Friedrichu von Gentzu (1764–1832). Leta 1892 je Stefan živel v svojih uradnih prostorih v Türkenstrasse št. 3 kot član komisije za vero in znanost.²⁵ Stefanova še vedno brhka nevesta je bila Neumannova vdova. Alfredov sorodnik Friedrich Neumann je začel delati za razvijajoče se lokalne železnice (Staatseisenbahn-Beamten) kot inšpektor železnic v Beljaku (Villach) leta 1883, železniški inšpektor Zgornje Avstrije v Linzu leta 1884–1887 in nazadnje v Uradu 4/e za preverjanje tovorov (für den Wagen-Control) leta 1888, ki je bil preoblikovan v Wagendienst leta 1889. Friedrich Neumann je še vedno na delu kot direktor državnih cest (Staatsbahndirektor) leta 1891, vendar ne več, ko ga je leta 1892 nadomestil drugi višji inšpektor Victor Marek.²⁶

Friedrich Neumann ni imel pogreba v dunajski votivni cerkvi, kot so ga je privoščil J. Stefan manj kot dve leti kasneje.²⁷ Friedrich Neumann ni bil identičen z osebo Friedrich von Neumann Eisenhändler und Fabriksbes., član k.k. Permanenz-Comission für die Handelswerthe., ali Friedrich Neumann Betriebs-

Direktor Österreichische Staatsbahnen, ki je bil nosilec medalje Franca Jožefa.²⁸

Večina virov²⁹ omenja Marijinega moža Neumanna kot Adolfa, ki pa ni bil v državni službi v letih 1858–1892, saj je Adolf Neumann delal za zasebno železniško družbo Rothschilda. Leta 1859 se Adolf Neumann ni imenoval za inženirja med dunajskimi prebivalci. Leta 1860 je pomočnik inženirja Adolf Neumann živel v dunajski Penzing Haupt StraÙe št. 93. Leta 1864 je inženirski pomočnik Adolf Neumann bival na Dunaju v Bischof Gasse št. 197, 12. okrožje Meidling. Leta 1867–1871 je inženirski pomočnik Zahodne železnice (Westbahn) Adolf Neumann živel v petem okrožju Margareten na Schönbrunner StraÙe št. 19.

Leta 1881–1885 je višji inženir dunajskih cest³⁰ Adolf Neumann živel v petem okrožju Margareten na Schönbrunnerstrasse št. 10 skupaj z družino svojega zeta Theodorja Rohma (1848/1849 Neustadl na Češkem-10. 1. 1907 Dunaj). Leta 1886 se je preselil v boljše stanovanje; tedaj je inšpektor državnih cest³¹ Adolf Neumann živel v 7. Okrožju Neubau v Zoller-gasse št. 6. Leta 1887–1888 je stanoval v 5. okrožju v Zinsgasse št. 13. V letu 1889 ga tam ni več bilo, njegova vdova Marija pa ni prevzela njegovega stanovanja. V tem stanovanju ni bivala niti bodoča pastorka J. Stefana Maria Neumann, ki se je poročila s Theodorjem Rohmom. Theodor Rohm je bil leta 1889 blagajnik banke (Amt. der Bankhauses) S.M. Rothschilda. Njegov šef naj bi bil Salomon Mayer von Rothschild (9. september 1774 – 28. julij 1855), v resnici pa je posel medtem že prevzel njegov vnuk Albert Salomon Anselm baron Rothschild (29. oktober 1844 – 11. februar 1911), ki je imel v lasti dunajski Kreditanstalt (Creditanstalt) in prvo Habsburško železnico imenovano po dobrohotnem vladarju Cesar Ferdinandova Severna železnica (Kaiser Ferdinands-Nordbahn, KFNB). Uspeh Dunajske elektrotehniške razstave, ki jo je po tehniški plati vodil J. Stefan leta 1883, je kmalu omogočila uspeh soproga J. Stefanove pastorka Theodorja Rohma v službi pri Dunajski mednarodni električni družbi (Internationale Elektrizitäts-Gesellschaft, IEG) pod vodstvom Stefanovega sodelavca Miksa Dérija (Max, 1854 Bač v Vojvodina-1938 Merano).

²⁵ Kultus und Wissenschaften; *Adolph Lehmann's allgemeiner Wohnungs-Anzeiger* 1892 str. 777, 1142; 1898 str. 684 ;napačno zapisan Loschmidt Karol (Sic!) Univ. Prof. Wwe.=vdova

²⁶ *Hof- und Staats-Handbuch des Österreichisch-Ungarischen Monarchie für ...*, Wien: Hof- und Staatsdruckerei, 1883: str. 100, 1884: 107, 1885: 115, 1886: 115, 1887: 116, 1888: 371, 1889: 375, 1890: 380, 1891: str. 385, 390, 1892: str. 299; 1

²⁷ Wien 08., Votivkirche Sterbebuch 03-04

²⁸ *Hof- und Staats-Handbuch des Österreichisch-Ungarischen Monarchie für ...*, Wien: Hof- und Staatsdruckerei, 1891: str. 390 1892: 139, 303, 1893: 139, 310

²⁹ Sitar, 1993, 103, Karl Josef Westritschnig, 2012

³⁰ Wien Bahn, 1881, 1883–1885: Ober Ingenieur der k.k. Dir. Für St E Bahn Bettr.

³¹ k.k. Gen. Dir. der (österreich.) St. Bahnen (Österreichische Staat Bahnen)

Leta 1889 je Theodor Rohm živel v dunajskem VIII. okrožju v Piaristengasse št. 15. Leta 1892 je bil zasebni uradnik v dunajskem VIII. okrožju v Florianigasse št 44. Leta 1890 je vdova cestnega inšpektorja Marie Neumann živala v petem okrožju Margareten na Schönbrunnerstrasse št. 5.³² To bi lahko pomenilo da je stanovanje Adolfa Neumanna v petem okrožju Zinsgasse št. 13 pripadalo njegovemu železniškemu podjetju, verjetno Severnemu Rothschildovemu, in ga njegova vdova ni podedovala, ker se je raje preselila v isto peto okrožje blizu starega stanovanja v Schönbrunnerstrasse št. 5. Krst, poroka ali

pogreb Adolfa Neumanna ni bil zabeležen v Friesachu,³³ njegov pogreb pa ni bil naveden niti v dunajski votivni cerkvi ali v Dunajskem katoliškem ali judovskem pokopališču.

Kaj pa vemo o poroki J. Stefana? Leta 1875 je Bismarck v novo združenj Nemčiji uvedel civilno zakonsko zvezo, vendar pa te pregrešne francoske revolucionarne ali britanske navade v Avstriji pred Anschlusom 1. 8. 1938 ni bilo, vsekakor ne v habsburški monarhiji leta 1891–1892. Kakorkoli, poroka J. Stefana ni bila zabeležena v Brežah na Koroškem,³⁴ v Celovcu ali v bližini, in ne v večjih dunajskih cerkvah, vključno z votivno cerkvijo na Dunaju kjer je Stefan svojo pogrebno slovesnost imel več kot eno leto kasneje, ali v drugih cerkvah v Stefanovem domačem dunajskem okrožju. J. Stefan ni bil poročen v dunajskih cerkvah okrožja, kjer je živel s svojo zaročenko, vključno s Stefanovim sedmim okrožjem Alsergrundom ali v 9. okrožju Lichtental, prav tako ne v 5. ali 6. okrožju.³⁵

Ne zdi se, da je bil kateri od njegovih sodelavcev fizikov njegova poročna priča, tako kot je Boltzmann povabil sodelavca Toeplerja kot poročno pričó v Gradcu na poroki z brhko napol Slovenko Jetti. Tudi Loschmidt si je za svoji poročni priči izbral kolega, čeravno ne fizika. To sta bila prav tako po tedanji modi bradatí kemik in alpinist dr. Ludwig Barth Ritter von Barthenau (*1839 Rovereto; † 1890 Dunaj) z dunajske univerze in upokojeni srednješolski profesor Lowrenz Sohons.

Najboljši prijatelj J. Stefana je bil dunajski mestni inženir Eduard Lukesch (Emil Luksch), v čigar hiši je J. Stefan utrpel svojo zadnjo kap na dunajski ulici Razumovskega (Rasumoffskygasse) št. 8. dne 18. 12. 1892.³⁶ Eduard Lukesch iz III. okrožja Rasumoffskygasse št. 8 je bil tisti čas že upokojeni višji inženir.³⁷

Jožef Stefan je imel dobre odnose z inženirji, še posebej s fanti, ki so delali na področju elektrotehnike. Najboljši prijatelj Stefana in njega poročna pričó ob poroki z Marijo Karoline, Emil Lukesch, je bil verjetno inženir v neki zasebni dunajski družbi, morda celo pri Rothschildu, ki je zaposloval J. Stefanovega pastorka. Drugi možki po imenu Emil Luksch je delal kot Leiter des Bagatell-Ger. v Handels-Sachen iz



Slika 15: Prvi mož J. Stefanove soproge inšpektor Adolf Neumann na strani 727 levo, sedmi šteč od spodaj leta 1886 po Adolph Lehmann's allgemeiner Wohnungs-Anzeiger

³² Allgemeiner Adolph Lehmann Wohnungs-Anzeiger 1859 1855, str. 536, 1870, str. 315, 1871, str. 291, 1881, str. 675, 1882, str. 686, spodnji del sredine, 1883, str. / levo; 1884 str. 690 / levo; 1885 str. 727 levo spodnje; 1886 str. 727 levo; 1887 str. 748; 1888 str. 778 levo spodaj; 1889 str. 812, 813, 836; 1890 str. 815, 816 desno; 1892 str. 998

³³ Breže na Koroškem, Indeks z Trauungsbuch Friesach = Breže F11_023-2, 3-7-594-00030

³⁴ Indeks z Trauungsbuch Friesach = Breže F11_023-2, 3-7-594-00041

³⁵ Indeks Trauungen B-03, 09 Votivkirche ali 09 Rossau Index Trauungen B-02, Stefan 3. Bezirk Erdberg, kjer je živel do 1875, s cerkvami 03 Erdberg St. Peter und Paul Trauungsbuch 02-14, 03 Landstrasse – Sv. Rochus Trauungsbuch 02-23, 03 Rennweg – Maria Geburt Trauungsbuch 02-13 in 03 Sv. Othmar unter den Weißgerbern Index Trauung B-01, ali v domačem 5. Bezirk Margareten, kjer je živala do poroke, s cerkvami 05 St. Florian (Matzleinsdorf) ali 05 St. Josef z Margareten Trauungsbuch 02-25

³⁶ Sitar, 1993, 104

³⁷ Ober Ingenieur der Stadtbauamtes; Crepeau, 2013 8; Personalakt Josef Stefan: Philosophischer Dekanats Akt der Universität Wien 1892/93, Archiv der Universität Wien, PH PA 3508 ali 151.248 Autographen auf einer Empfangsbestätigung der Universität Wien, 1874–1875 (Dokument (Einzelstück)); Adolph Lehmann's allgemeiner Wohnungs-Anzeiger 1892 str. 781

1810.	Grabm.						
Joanna Stephana	5.	Helena Stephana	i	-	-	78	gospod.
Joanna Stephana	2.	Adalwin Stephana	i	-	-	72	do
Joanna Stephana	5.	Janina Stephana	i	-	-	68	do
Joanna Stephana	8.	Helena Stephana	i	-	-	55	do
Joanna Stephana	4.	Adalwin Stephana	i	-	-	28	do
Joanna Stephana	3.	Janina Stephana	i	-	-	72	do

Slika 16: Pogreb J. Stefanovega dedka Joanna Stephana kot tretji zapis leta 1810

Rath-Sekretäre v k.k. Handelsgericht v Pragi leta 1889 in 1893.³⁸

Koroški domačin J. Stefan se je morda po poroki vrnil na medeni tedenski izlet v domače kraje, da bi pokazal, kako uspešen je bil, vendar je takoj dobil smrtonosno gripo v kombinaciji s pljučnico, ko ga je pokončala. J. Stefanovo dediščino je dobila družina Jandl iz sv. Ruprechta v Celovcu, manj verjetno bei Völkermarkt (št. Rupert pri Velikovcu) št. 1 ali 9 ali manj verjetno od St. Ruprecht bei Villach (Beljak). Alois Jandl iz Pokersdorfa se je poročil z Blasnikovo hčerko Terezo iz koroške župnije sv. Tomaža Zeiselberga in se preselil v St. Rupert v Celovcu št. 32 z vzdevkom Timenitz. Vsi starejši bratje in sestre Marije in Anne Startnik so umrli v povojih, Verjetno mlajši brat Marije in Anne Startnik, Simon Startinigg (* 11. januar 1820 Rossenegg številka 2 v župniji Ebenthal), in njihova sestra Katherine Startniek (* 9. avgust 1822 Ferlach 56 vulgo Umniggin) nista ustvarila veliko potomcev. Tako je bila družina Jandla v St. Rupertu v Celovcu najbližje sorodstvo J. Stefana. Jandli sv. Ruperta iz Celovca danes delajo v zdravstvu in politiki.

Predmarčna doba je vrela z industrijo Metternicha, ki je spremenila stare tradicionalne kmečke osebe v osiromašeni proletariat, vključno z družinskimi člani obrtnikov tesarjev, trgovcev z moko, krojačev, delavk iz tobačnih tkanin in gospodinj. Nekateri orožarji so obdržali svoja uspešna podjetja okoli Borovelj, kjer so za bogate lovce ročno izdelovali manjše serije natančnih dobro namerjenih pušk.

Z marčno revolucijo leta 1848 so se sanje ameriških naselij pridružile kaosu, ki je pokopal star način življenja. Spolna svoboda v predmestjih je bila neverjetna celo s sodobnega stališča, medtem ko so pametni fantje izumljali vse vrste industrijskih orodij, veliko manj pa nujno potrebne kontracepcije.³⁹ Cerkev sv. Egidusa je bila polna nezakonskih otrok, ki v svojih sredinah niso povzročali pretiranih skrbi, medtem ko so zanje in proti njim v samostanskih srednjih šolah še vedno skrbeli veliko, verjetno celo preveč.

³⁸ Vodja v gospodarskih zadevah sekretariata Sveta v k.k. gospodarskem sodišču po *Hof- und Staats-Handbuch ...* Wien 1889: 690, 1893, str. 591, Karl Josef Westritschnig, 2012

³⁹ Thomas Mann, *Der Zauberberg*, 1924, Prevod: Čarobna gora, Ljubljana: Cankarjeva založba, 1959, 1: 297, 320

9 SKLEP

Jožef Stefan je legenda slovenske fizike in vakuumskih tehnik. Zato se je splačal nekoliko bolj poglobljen izlet v njegovo mladost, da si bomo znali predočiti zasluge njegovih zrelih let. Danes se nam zdi nezakonsko rojstvo del vsakdana, njega dni pa je bilo povsem drugače. Prav mladostna travma je mladostnika Jožefa silila k uspehom pri znanstvenem raziskovanju ob katerih se je dokazoval. Za svojo in Boltzmannovo vizijo posodobljene Boškovičeve statistične obravnave kinetike atomov je znal pridobiti domala vse vidnejše strokovnjake v Habsburški monarhiji z izjemo Ernsta Macha in jim priskrbeti najpomembnejše profesure v cesarstvu. Tako je prav Stefan tlakoval pot kvanti mehaniki habsburških strokovnjakov kot sta bila Dunajčana W. Pauli ali E. Schrödinger, sam pa je prekmalu omahnil, da bi lahko užil vse sadove svojih prizadevanj.

Za konec še nekoliko posipanja s pepelom. Čeravno je s to objavo dokončno rešeno vprašanje rodu poglobitnega znanstvenika slovenskega rodu Jožefa Stefana, nam kljub trudu ni uspelo pojasniti čeri njegove poroke. Nedvomno ni bil poročen v koroških Brežah (Friesach), kot so po geologu Eduard Suessu (1831–1914) zatrjevali vsi dosednji Stefanovi biografi. Duhovniki iz Brež so nam celo namignili, kako nemogoče bi bilo, da bi se uveljavljen slaven Dunajčan šel poročiti v proč iz metropole v razmeroma obrobne Breže. Naš dolgoletni sodelavec, sedaj že upokojeni graški univerzitetni profesor Walter Höflechner (*1943, Celje) je namigoval, da gre morda za katero od preostalih Brež v Habsburški monarhiji, ki vključujejo celo dva kraja na sedanjem slovenskem ozemlju. Tudi poglobitna sodobna koroška raziskovalca Stefana, pravnuk Stefanovega bratranca Westritschnig in celovski gimnazijski profesor fizike Ottowitz nista zmoгла rešiti tega Gordijskega vozla kljub našim družnim dolgotrajnim debatam. Dunajski univerzitetni arhivarji nam prav tako niso znali posrečiti z odločilnimi podatki kljub dolgoletnim pogovorom.

Čemu pa je to tako važno? Bežnemu pogledu se zdi, da fizikalno raziskovanje poteka neodvisno od zasebnosti človeka. V resnici pa sta tesno prepletena medtem ko vrvež industrijskih delavcev vlemesta kuje nove ideje o gibanju atomov ...

10 DODATNE SLIKE

V spletni izdaji so na voljo še štiri dodatne slike velikega formata, glej www.dvts.si/arhiv/2018_2.htm.

11 LITERATURA

- Crepeau, John C., *Jožef Stefan: His Scientific Legacy on the 175th Anniversary*, March 2013, Sharjah: Bentham Science Publishers
- Čermelj, Lavo. 1976. *Jožef Stefan*. Ljubljana: Mladinska knjiga
- Lebmacher, Carl, urednik Josef Höck, *Klagenfurt in alter Zeit: Historische Bilder aus dem Alltag in Kärnten*, Klagenfurt: Verlag des Geschichtsvereines für Kärnten, 1993
- Mann, Thomas, *Der Zauberberg*, 1924, Prevod: Čarobna gora, Ljubljana: Cankarjeva založba, 1959
- Ottowitz, Niko 2011: *Josef Stefan. Streiflichter aus seinem Leben und Werk – zum 175. Geburtstag*, Klagenfurt.
- Sitar, Sandi. 1993. *Josef Stefan*. Ljubljana: Park
- Strnad, Janez. 1985. Kako je Josef Stefan odkril zakon o sevanju. *Zbornik za zgodovino naravoslovja in tehnike*. 8: 65-79
- Stefan. Personalakt Josef Stefan: Philosophischer Dekanats Akt der Universität Wien 1892/93, Archiv der Universität Wien, PH PA 3508 ali 151.248 Autographen auf einer Empfangsbestätigung der Universität Wien, 1874-1875 (Dokument (Einzelstück)).
- Eduard Suess. 1893. *Josef Stefan*. *Almanach der oest. akademie*. 43: 252-257
- Šubic, Ivan. 1902. Dr. Josip Stefan. *Zbornik znanstvenih in poučnih spisov*. Ljubljana: Slovenska Matica, 62–85
- Westritschnig, Karl Josef, 2012. *Josef Stefan – Eine biografische Spurensuche zum 120. Todestag: Zur Erinnerung an den Physiker und Menschen aus Kärnten*. Grin Verlag